

Ленська С. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
СИНТАКСЕМ НИЖЧОГО РІВНЯ В НОВЕЛІ
М. КОЦЮБИНСЬКОГО «ЦВІТ ЯБЛУНІ»**

Стаття присвячена аналізу семантико-стилістичного потенціалу синтаксем нижчого рівня, зокрема сурядних словосполучень, у новелі М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». Проаналізовано погляди літературознавців на стиліову домінанту твору. Звернено увагу на те, що в сучасних студіях науковці наголошують на неоромантичних тенденціях етюду, а саме потрактуванні двоїстості світу, зв'язку життя і смерті. Зазначено, що імпресіоністичні риси аналізованого тексту є домінантними, з-поміж них айдеологічність, відмова від ідеалізації, своєрідність хронотопу, специфіка психологізму, настроєвість твору як рушій сюжету, оригінальність тропіки. Ці загальні ознаки переплітаються із індивідуальною манерою М. Коцюбинського. Доведено, що синтаксична організація тексту запроєктована на розкриття ідейної спрямованості новели, що цілком відповідає імпресіоністичним літературним тенденціям. Особливе смислове навантаження мають сурядні словосполучення. З'ясовано, що в етюді функціують здебільшого дво- та трикомпонентні сполуки із єднальним відношенням. Формально-граматична організація цих синтаксем представлена трьома основними моделями: 1) із безсполучниковим зв'язком; 2) із сполучниковим зв'язком, де засобом конекції є сполучники і, й, ні... ні; 3) одночасним функціюванням безсполучникового та сполучникового зв'язку. Сурядні синтаксеми беруть участь у генеруванні особливої тропіки, яка вирізняється експресивністю. Ці синтаксеми використано для створення психологічного портрета героя, розкриття його вкрай роздвоєної особистості. За допомогою сурядних словосполучень репрезентовано доволішиній світ, суголосний із напруженням, яке постійно відчуває герой. Примітно, що причиною внутрішньої боротьби персонажа є хвороба доньки, хоча дівчинка є «пасивним» образом. Якщо батька представлено з проєкцією на його внутрішній світ, то в портреті дитини переважають штрихи до її зовнішності. За допомогою сурядних словосполучень тонко й влучно сфокусовано деталі тендітного хворого тіла героїні. У душі ж головного персонажа живе одночасно батько й митець, при чому це співіснування, а не антагоністична боротьба. Синтаксична організація твору, яка вирізняється уривчастістю, інверсією, настільки довершена, що є важливим засобом, який дає змогу прожити переживання разом із героєм.

Ключові слова: імпресіонізм, новела, етюд, синтаксичний рівень, сурядне словосполучення, безсполучниковий зв'язок, сполучниковий зв'язок, єднальні відношення.

Поставлення проблеми. «Цвіт яблуні» – твір, який сколихнув усталений світогляд та сформовану мистецьку айдеологію, що знаходилися в складних умовах помежів'я ХІХ–ХХ століть. Етюд став важливим кроком на шляху до оновленого світосприйняття й розуміння ролі митця в соціумі, оскільки гармонійно поєднав європейські традиції з новаторством М. Коцюбинського. Як слушно зауважує Н. Левченко, у новелі «відчувається й мопассанівська проблематика психології творчості письменника, і шніцлерівський потік свідомості, і гамсунівська увага до порухів людської душі, і властива тільки Коцюбинському заглибленість у надра підсвідомості, й імпресіоністичний малюнок, який складається зі світ-

лотіні, колористичних мікрообразів, символіки квітів» [5, с. 10]. Твір порушив абсолютно свіжу й по-своєму зухвалу на той час проблему «морального індиферентизму художника», який став «нечутливим до чужих і навіть своїх страждань» [8, с. 124]. Етюд по праву уналежнюють до модерністської течії імпресіонізму, біля витоків якої в українській літературі стояв М. Коцюбинський. Зміна тематично-ідейної літературної парадигми вимагала нового стилю викладу, що не могло не позначитися на мовному рівні організації твору. «Цвіт яблуні» – яскравий приклад того, як митець запроєктовує синтаксичний рівень на репрезентацію суперечливого внутрішнього світу героя та фіксацію тонких порухів внутрішнього «Я».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постать М. Коцюбинського і його творчий доробок були предметом наукових студій таких імених літературознавців, як С. Єфремов, Ю. Ковалів, Ю. Кузнецов, Н. Левченко, В. Пахаренко, Я. Поліщук, М. Слабошпицький та інші. Однак варто зауважити, що синтаксичний рівень тексту митця залишається недостатньо дослідженим, деякою мірою навіть проігнорованим. Для створення ж цілісної картини про індивідуальний стиль письменника, таїну його творчості однаково важливими є всі складники організації художнього світу, що постає на сторінках книг відомого українського прозаїка.

Мета пропонованої розвідки – дослідити функційно-сміслову навантаженість сурядних словосполучень як синтаксичних одиниць у новелі М. Коцюбинського «Цвіт яблуні», з'ясувати їхню роль в реалізації імпресіоністичних особливостей означеного твору.

Виклад основного матеріалу. У традиційному потрактуванні новелу «Цвіт яблуні» зараховують до імпресіоністичних творів, хоча в деяких наукових студіях натрапляємо на думку про неоромантичні вкраплення в етюд. На переконання О. Левченко, «якщо брати до уваги, що у творі порушено проблему життя і смерті, яка дає змогу авторові вибудувати протилежні світи, то можемо говорити про неоромантичне двосвіття» [6, с. 238]. Манера письма, ідейна спрямованість, проблематика твору, безперечно, новаторські. Оскільки модерністичні течії розвивалися паралельно, часто переплітаючись, то в аналізованому етюді можна знайти відлуння різних напрямів. Зважаючи на особливості твору, підтримуємо думку про домінування імпресіоністичних тенденцій у ньому. Імпресіонізм є мистецтвом безпосередніх вражень. Його основоположниками вважають братів Гонкур, які так визначили настанову цього напрямку: «Мистецтво – це увінчення у найвищій, абсолютній, завершальній формі якогось моменту, якоїсь швидкоплинної людської особистості» [9]. Отже, завдання митця – відтворити миттєві враження від безпосереднього споглядання світу. В. Пахаренко наголошує на таких присутніх ознаках цього стилю: 1) аїдеологічність, тобто митці намагалися максимально наблизитися до правдивої дійсності, без упереджених потрактувань; 2) відмова від ідеалізації: у душі героя можна натрапити одночасно на альтруїзм та егоїзм, духовне і мирське, силу духу й невимовну слабкість; 3) своєрідність хронотопу, яка проявляється в тому, що предметом зацікавленості є не послідовна зміна подій, а урив-

часті фрагменти, відбиті у свідомості персонажів; 4) специфіка психологізму: герой твору цікавий не своєю активністю, а пасивним світосприйняттям та мінливістю душевних станів; 5) до композиційних аспектів належать настроєвість твору, побудова у формі розповіді Я-оповідача [7, с. 296–298]. Ці загальні риси органічно переплітаються з індивідуальним стилем М. Коцюбинського. «Роздвоєння особистості героя на межі норми і божевілля, якому в багатьох новелах М. Коцюбинський приділяє значну увагу, стає тим важливим чинником, якому підпорядковується імпресіоністична концепція кольорів <...>. Динаміка, перебіг процесів у психічному світі героя, роздвоєність його свідомості зумовлюють чергування вражень, поєднання контрастних відчуттів і кольорів» [2, с. 63]. Етюд став новаторським кроком у поєднанні психологізму й живопису.

Важливу роль у створенні настроєвості твору відіграє синтаксична організація тексту. Реченням притаманна обірваність й уривчастість, послаблення логічних зав'язків між ними, натомість посилюється емоційність, часте використання інверсій: *Я знаю, нащо ти записуєш усе те, моя мучителько! Воно здасться тобі ... колись ... як матеріал ... Моя мила донечко, ти не гніваєшся на мене?* [4, с. 25]. До того ж напруженість сюжету досягається за допомогою функціонування сурядних словосполучень у межах реченневих структур. Особливістю цих синтаксичних одиниць є те, що за допомогою сурядного зв'язку «поєднуються синтаксично рівноправні, незалежні один від одного компоненти, кількість яких у закритих сурядних словосполученнях сягає двох одиниць. У відкритих сурядних словосполученнях ця кількість може бути різною, багаторазовою» [1, с. 10–11]. У художньому тексті вони є стрижневими засобами організації поетичного синтаксису, генерування тропіки й невід'ємними елементами характеротворення. У новелі «Цвіт яблуні» сурядні словосполучення вирізняються поліфункційністю. Їхній семантичний обсяг запроєктований насамперед на генерування імпресіоністичного тону. Передусім звертають на себе увагу сурядні словосполучення, які є будівельним матеріалом для багатьох художніх засобів. У реченні *У вікна дивиться ніч, без кінця довгі, глибокі, чорні простори* [4, с. 20] використано трикомпонентне безсполучникове сурядне словосполучення, яке виконує функцію епітетів. Оскільки у творі вступають в антагонізм світло і темрява, життя і смерть, то художні засоби також виформовуються на основі контрасту. У синтаксемі *Я обкладаю її цвітом*

яблуні зі всіх боків, засипаючи тими квітами, такими **ніжними**, такими **чистими**, як моя дитина [4, с. 25] епітет, згенерований асиндетичним словосполученням **ніжними, чистими**, є повним антиподом до гнітючої атмосфери всього твору. Не менш емоційними є метафори: *Найменший шелест або стук – і моє серце падає і завмирає* [4, с. 25] – двокомпонентна сурядна синтаксема передає стан пікового напруження героя.

Сурядні словосполучення виконують важливу роль у розкритті ідейного спрямування твору. Сам автор назвав новелу етюдом, у такий спосіб ніби «викликаючи асоціації з незавершеним настроєвим малюнком на пленері, що концентрує мінливі враження, калейдоскоп психічних реакцій на чуттєві подразнення» [3, с. 259]. Тому її сюжет розмитий, а його своєрідним рушієм є дихання і свист хворої дитини. Означений свист має своєрідну динаміку: від поступового наростання до найсильнішого напруження і фінального спаду. Цим пригніченим звуком починаються перші рядки твору: *Я рішуче не можу чути того здушеного, з присвистом віддиху, що, здається, сповняє собою весь дім* [4, с. 20] – асиндетичне словосполучення в деталях характеризує дихання, яке постає своєрідним мостом між життям і смертю дитини. На тлі цього розкрито характерне для імпресіонізму світосприйняття героя. Другим важливим елементом гнітючої атмосфери є годинник. У звичайному житті ми залежимо від часу, але коли настають останні миті, час по-особливому цінний. Для героя звуку годинника просто нестерпні: *Якщо ви стежите за ними, вони без кінця продовжують ваші муки* [4, с. 22]. Образ часового пристрою виразнено за допомогою відповідного сурядного словосполучення: *Вони байдуже рахують ваше терпіння й довгими стрілами-пальцями наближають хвилину катастрофи* [4, с. 22]. Ця синтаксема є засобом генерування експресивної метафори: *стрілки рахують і наближають* (хвилину катастрофи). У такий спосіб експлікована ідея про те, що вогник надії героя-батька є безнадійним.

За допомогою сурядних синтаксем контрастно представлено штрихи довколишнього світу до та після смерті донечки. Проте, навіть на початку твору описана автором картина світу мінлива, що акомпанує внутрішній роздвоєності чоловіка-батька й чоловіка-митця: *Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи – вгорі темний, похмурий, важкий, під ним – залитий світлом, із ясними блисками і з сіткою тіней* [4, с. 20]. Як бачимо, в одному реченні функціонують протилежні ряди словоспо-

лучень, що яскраво репрезентує домінуючі риси імпресіонізму. Стан незрозумілого миттєвого спокою героя корелює із тишею нічного міста: *Ні звуку, ні блиску під хмарним небом* [4, с. 21] – єднальне сурядне словосполучення із повторюваним заперечним сполучником **ні** максимально виразне спочинок. Примітно, що стан хворої дівчинки увідповіднений із похмурою природою, але після смерті, коли фарби мали б бути максимально згущеними, темними, автор поступово їх освітлює: *Сонце вже встало і золотить повітря* [4, с. 24], хоч і починає падати яблуневий цвіт: *Рожеві платочки од грубого дотику руки обсипаються і тихо падають додола* [4, с. 24]. Такий дисонанс одночасно підсилює і пом'якшує жах смерті. Означена деталь іще раз потверджує «екстраполярний погляд М. Коцюбинського на явище смерті, який реалізується у його творчості, з одного боку, парадоксальним поєднанням смерті й цвіту, а з іншого, – шляхом інтерпретації смерті як вищої форми життя і одночасно як завершального етапу людського існування» [5, с. 11].

Не менш суперечливим і мінливим є стан героя. На сторінках етюду немає опису зовнішності цього персонажа, лише фокусація на його внутрішньому напруженні. Важливу роль у створенні психологічного портрета відіграють сурядні словосполучення, серед яких домінуючими є дво- та трикомпонентні синтаксеми із єднальними відношеннями, які згенеровані за допомогою: а) безсполучникового зв'язку: *Мені самому сперло віддих у грудях од того свисту, і я починаю глибоко втягати повітря, дихати за неї, наче їй від того легше буде* [4, с. 21]; б) єднального сполучника: *І я ходжу і мучусь, і в мене всі жилки болять од того свисту* [4, с. 21]; в) функціонування в одному словосполученні безсполучникового й сполучникового зв'язку: *За чорними вікнами лежить світ, затоплений ніччю, а моя хата здається мені каютою корабля, що пливе десь у невідомому чорному морі разом зо мною, з моєю тугою і з моїм жахом* [4, с. 20].

Звертає на себе увагу той факт, що сюжет новели вибудовується довкола хворої доньки, проте вона є пасивним персонажем, у якого немає жодної репліки. Однак, якщо зовнішність головного героя не представлена навіть штрихами, то портрет дівчинки змальовано тендітними мазками: *Гарячі й темні од нічниць і тривоги, блискучі од сліз і гарні (очі); Її чорне волосся, зав'язане грубим жмутком, таке м'яке і тепле; Я бачу її миле заплакане обличчя, її голу шию і злегка розхристані груди, звідки йде запаши-*

тепло молодого тіла, і в той мент, коли вона лежить у мене на грудях і тихо ридас, обіймаю її не тільки, як друга, а як привабливу жінку... [4, с. 22]. Її образ подібний до великомучениці. Семантичний обсяг словосполучення в реченні *Я не забуду щастя дотику до її шовкових кучерів, не забуду її душу, що дивилась крізь сині очі, – моєї душі, тільки далеко кращої, чистішої, невинної* [4, с. 4] якнайточніше передає чистоту маленької людини, яка змушена в такому ранньому віці розлучитися із життям. Примітно, що автор демонструє також й інший образ Оленки, до хвороби: *Хіба я можу забути, як вона, роздягшись на ніч, приходила до мене сказати на добраніч, у коротенькій сорочечці, вся тепла й рожева, з голими рученятами і з пухкими ніжками* [4, с. 24]. Така контрастна іпостась дівчинки, до та після хвороби, створює особливо напружену атмосферу. Після смерті її тіло наратор порівнює із лялькою. Таке зіставлення має глибокий філософський підтекст: яким би красивим не було тіло, але без душі воно просто воскова лялька. Сурядне словосполучення в новелі влучно підкреслює пустоту тіла-ляльки: *Вона лежить, простягнувши голі руки, витягнена й ненатуральна, як воскова лялька* [4, с. 25].

Звертає на себе увагу роздвоєність головного героя, адже він «сприймається як особа, в якій поєднано кілька несумісних з погляду етики та гуманізму особистостей, здатних радше уживатися між собою, ніж конфліктувати, використовуючи захисні механізми втілення, заміщення, які блокують вираження імпульсів у свідомій поведінці, спотворюють сприйняття реалій» [4, с. 261]. У творі є словосполучення, яке репрезентує справжній біль і горе батька: *Я мчусь наосліп, все перекидаю, б'юся руками об двері й наскакую на жінку, що в істеричному нападі ламає руки* [4, с. 23]. Муки героя справжні, позбавлені фальші. Трикомпонентне сурядне словосполучення увиразнює щирю батькову любов: *Мою Оленку, мою радість, мою дитину єдину* [4, с. 2]. Ця синтаксема сформована за допомогою асиндетичності, яка в більшості випадків запроєктована на експікацію певного переліку, однак в поданому словосполученні кожен наступний конституент посилює значення попереднього. На мить герой постає і як співчутливий чоловік: *Я її обіймаю, втишую, говорю якісь слова, яким сам не вірю, і цілую холодні, мокрі од сліз руки* [4, с. 23]. Але «внутрішній митець» виявляється сильнішим і перемагає: *Я бачу скляний уже погляд напівзакритих очей, а мої очі, мій мозок жадібно ловлять*

усі деталі страшного моменту... і записують [4, с. 23]. Навіть мертве тіло для героя викликає особливу цікавість: *Я дивлюсь на се воскове тіло, і дивний настрій охоплює мене; А моя пам'ять, той нерозлучний секретар мій, вже записує сю безладність тіла серед цвіту яблуні, і гру світла на посинілих лицях, і мій дивний настрій* [4, с. 25]. В останньому реченні функціонує трикомпонентне безсполучникове словосполучення, яке чітко підкреслює мистецький підхід до сприйняття дійсності й називає деталі, які є завжди предметом зацікавлення митця-майстра.

У цій психологічній студії, як назвав свого часу новелу Іван Франко, письменник ставить важливе запитання: чи має право художник, письменник чи будь-яка інша творча особистість брати як матеріал для своєї творчості трагічні моменти життя, навіть якщо це смерть найдорожчої людини? Крізь увесь сюжет читач спостерігає намагання віднайти відповідь на це питання, однак її немає. Натомість простежуємо трипланове світосприйняття героя: свідоме сприйняття реальності крізь зорові й слухові образи, сприйняття навколишнього світу підсвідомістю та самоспостереження.

Примітно, що назва твору корелює із одним із домінувальних образів. Цвіт яблуні символічно падає наприкінці новели. По-перше, очевидно стає паралель між опалим цвітом і згаслим життям доньки: ніжно-рожеві квіти, такі ж тендітні, як і маленька дівчинка, осипаються, втрачаючи надію на подальше цвітіння. Герой порівнює цей процес із повільним відходом своєї доньки: *Хіба не так сталося з життям моєї дитини?* [4, с. 24]. Навіть проведена паралель засвідчує надзвичайно творчу особистість героя, який уміє помітити схожість між світом природи й людини. По-друге, наприкінці твору батько прикрашає цвітом яблуні тіло своєї дитини: *Я нариваю цілі пучки цвіту яблуні, повні руки, і несу в хату; Я обкладаю її цвітом яблуні зі всіх боків, засипаючи тими квітами, такими ніжними, такими чистими, як моя дитина* [4, с. 25]. Словосполучення в останньому реченні *такими ніжними, такими чистими* створює різкий контраст до темної, похмурої атмосфери, якою просякнутий увесь сюжет новели.

Висновки. Отже, організація синтаксичного рівня твору відповідає його імпресіоністичному настрою. Сурядні словосполучення як компоненти речення відіграють важливу роль у розкритті психологічного перебігу переживань головного героя, створенні меланхолійно-елегічної тональності етюдю. Вони є своєрідним «будівельним матеріалом» для живописних і музичних образів новели.

Список літератури:

1. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові : навчальний посібник. Київ, 1998. 132 с.
2. Льницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Л., 1995. 318 с.
3. Ковалів Ю. Історія української літератури : кінець XIX – поч. XX ст. : підручник : у 10 т. Т. 2. К. : ВЦ «Академія», 2013. С. 247–289.
4. Коцюбинський М. Збірка творів / уклад. та передм. Н. Левченко. Х. : Прапор, 2008. 336 с.
5. Левченко Н. Естетизація буття творчості Михайла Коцюбинського. В кн. *Коцюбинський М. Збірка творів* / уклад. та передм. Н. Левченко. Х. : Прапор, 2008. С. 3–18.
6. Левченко О. Неоромантичні риси новели «Цвіт яблуні» Михайла Коцюбинського. *Наукові записки. Випуск 164. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький : Видавництво «КОД», 2018. С. 236–239.
7. Пахаренко В. Українська поезика. Черкаси : «Відлуння – Плюс», 2009. 416 с.
8. Филипович П. Літературно-критичні статті / упоряд. С. Гречанюк. К. : Дніпро, 1991. 270 с.
9. Edmond & Jules de Goncourt. *Journal des Goncourt – Mémoires de la vie littéraire*. Charpentier & Cie, Paris, 1887–1896. 9 volumes reliés.

Lenska S. V. THE PROJECTION OF LOWER-LEVEL SYNTACTIC UNITS ON THE DISCLOSURE OF IMPRESSIONISTIC FEATURES OF M. KOTSIUBYNSKYI'S SHORT STORY "APPLE BLOSSOM"

*The article is dedicated to the analysis of semantic and stylistic potential of lower-level syntaxes, in particular, co-ordinate phrases, in M. Kotsiubynskyi's novel "Apple Blossom". The views of scientists on the stylistic dominance of the short story are analyzed. The attention is drawn to the fact that in modern studies scholars find neo-romantic tendencies of the etude, namely in the interpretation of the duality of the world, the connection between life and death. However, impressionistic features are the leading ones, including: ideological nature, rejection of idealization, peculiarity of the chronotope, specificity of psychology, moodiness of the work as a plot driver, and originality of the tropes. These general features are intertwined with M. Kotsiubynskyi's individual style. It is proved that the syntactic organization of the text is designed to reveal the ideological orientation of the novel, which is fully consistent with impressionistic trends. The special semantic load is given to the co-ordinate phrases. It has been found that the novel mainly uses two- and three-component co-ordinate phrases with a connecting relation. The formal and grammatical organization of these syntaxes is represented by three dominant models: 1) with a non-conjunctive relation; 2) with a conjunctive relation, where the means of connection are the conjunctions *i, ŭ, ni...ni*; 3) with the simultaneous functioning of a non-conjunctive and a conjunctive relation. Co-ordinate syntaxes are involved in the generation of a special tropes, which are characterized by expressiveness. These syntaxes are used to create a psychological portrait of the hero, to reveal his extremely split personality. With the help of co-ordinate phrases, the surrounding world is represented, which is in tune with the tension that the hero constantly feels. It is noteworthy that the cause of the character's internal struggle is his daughter's illness, but she is a "passive" image. While the father is presented with a projection on his inner world, the girl's portrait is dominated by strokes in her appearance. The details of her fragile sick body are subtly and accurately focused with the help of co-ordinate phrases. The protagonist's soul is inhabited by both a father and an artist, and this is a coexistence, not an antagonistic struggle. The syntactic organization of the work, which is characterized by fragmentation and inversion, is so perfect that it is an important means of living the experience together with the protagonist.*

Key words: *impressionism, novel, etude, syntactic level, co-ordinate phrase, conjunctive connection, non-conjunctive connection, copulative conjunctions.*